

תערובות מים בהלכות מקוואות

יהושע מאירסון

ראשי פרקים:

הקדמה

א. שיטת הרמ"א והש"ך

ב. שיטת הט"ז

ג. שיטת החתם סופר

סיכום

הקדמה

דיני מקוואות עוסקים בכשרותם של מקוואות לטבילה, בהתאם למבנה שלהם ולמקורות המים מהם התמלאו. אחת מהשאלות החשובות והמרתקות בדינים אלו היא בדיני התערבות מים במים: כיצד אנו מתייחסים למים שהתערבו ממקורות שונים? אך לפני הדיון בשאלה זו אקדים מספר הלכות בסיסיות בדיני מקוואות.

הדרישה הבסיסית ממקווה על מנת שיהיה מקווה כשר הוא שמימיו יהיו מים שאינם שאובים: מי גשמים או מי מעיין. לאחר שהמקווה הוא מקווה כשר, ניתן להוסיף עליו מים שאובים והוא נשאר כשר כשהיה. ישנם שני הבדלים דיניים בין מי גשמים למי מעיין. הראשון הוא בנוגע לזרימת המים: מקווה העשוי ממי גשמים, עליו להיות מכונס במקום אחד ללא זרימה, אך אם המים הם מי מעיין, כשרים הם לטבילה על אף שהם בזרימה - "זוחלין". הבדל נוסף בין "נוטפין" (מי גשמים) ל"זוחלין" (מי מעיין), הוא שבנוטפין המקווה צריך להיות בשיעור 40 סאה, אך בזוחלין ניתן להסתפק בכמות המכסה את הגוף הנטבל¹, על אף שתהיה פחותה מ-40 סאה.

השאלה בה יעסוק המאמר היא במקרה בו מתערבים מים מסוגים שונים. לדוגמא, כאשר מתערבים מי גשמים עם מי מעיין, או מים כשרים (שאינם שאובים) עם מים שאובים, עלינו לדון בשאלה איך להתייחס לתערובת? האם הרוב גובר על המיעוט והמיעוט מאבד את זהותו, או שמא המיעוט שומר על זהותו העצמאית. תיתכן גם אפשרות שהמושגים בהם אנו מתייחסים לתערובת של מים במים אינם רוב ומיעוט, אלא לקוחים מעולם מושגים שונה לחלוטין.

* המאמר נכתב לשם עיון, ואין להסיק מסקנות להלכה ממאמר זה.

¹ לפחות ביחס לטבילת כלים.

בשאלה זו עוסקים רבים מהאחרונים ובמאמר אנסה לבחון את הגישות השונות ביחס לשאלה זו. הגישה הפשוטה ביותר לשאלה היא, כאמור, להשתמש במושגים של רוב ומיעוט. עולם המושגים של רוב ומיעוט או "דיני ביטול" - ביטול המיעוט על ידי הרוב, הינו עולם בעל הקשר רחב שנידון בתחומים רבים בהלכה. אחד הנושאים הבולטים שבו נידונים דיני הביטול, הוא בהלכות תערובות בדיני איסור והיתר. בהלכות אלו נידונה השאלה מה הדין כאשר נפלה חתיכת איסור לבין חתיכות היתר - מתי תערובת זו מותרת באכילה, ומתי היא אסורה. בהלכות אלו אנו משתמשים בכלל בסיסי לפיו המיעוט בטל ברוב. לדוגמא, במקרה שנפלה חתיכת איסור יבשה לבין שתי חתיכות היתר, ולא ניתן לזהות מהי החתיכה האסורה, הדין הבסיסי הוא שהאיסור בטל ומותר לאכול את שלושת החתיכות (כמובן שדינים אלו מורכבים ביותר, אך זוהי נקודת המוצא).

לאור דיני ביטול ברוב בהלכות איסור והיתר, נוכל לטעון באופן פשוט שגם בהלכות מקוואות נלך אחר הרוב. דוגמא לפסיקה כזו ניתן למצוא בשולחן ערוך בפסיקתו לגבי נהרות: "היו הזוחלין מן המעיין מתערבים עם הנוטפים שהם מי גשמים, הרי הכל כמעין לכל דבר (יש לו את כל דיני המעיין). ואם רבו הנוטפים על הזוחלין, וכן אם רבו מי גשמים על מי הנהר, אינם מטהרים בזוחלין אלא באשבורן (במקום שבו הם מכונסים)".

[שולחן ערוך, יורה דעה, סימן ר"א סע' ב']

בקריאה פשוטה של סעיף זה נראה שהשולחן ערוך מכריע שכאשר יש התערבות של מים מסוגים שונים, עלינו ללכת אחר הרוב. דהיינו, השולחן ערוך סובר שיש לדון בשאלת התערבות המים, באותם מושגים שבהם דנים בתערובות בדיני איסור והיתר. אולם אם נתייחס לדין זה כשיטה כללית, ניתקל בקושי רב, שכן ישנם סעיפים אחרים בהם נראה ששיטתו היא אחרת.

"מעין שהמשיכו לבריכת מים שהם נקיים ועומדים, יש לו דין מעין; ואם הפסיק ראש הקילוח, חזר להיות לה דין מקוה; ואם חזר והמשיך קילוח המעין לתוכה, חזרה לדין מעין. מקוה מים שאובים שהמשיכו עליו מי מעין, אפילו מי המעין מועטים, המועטים של מעין מטהרין את השאובים המרובים, בין קדמו מי מעין לשאובים בין קדמו שאובים למעין."

[שולחן ערוך, יורה דעה סימן ר"א, סע' י' - י"א]

בסעיף י' כתוב, שכאשר חיברו מעיין למקוה כשר, הרי המקוה הופך להיות מעיין. בסעיף זה אין התייחסות ליחס הכמותי בין הסוגים השונים של המים. בסעיף י"א כותב השולחן ערוך, שכאשר המשיכו מי מעיין לתוך מקוה מים שאובים, המקוה כשר לטבילה, אף אם מי המעיין מועטים. בשני סעיפים אלו נראה שאנו משתמשים במושגים אחרים מהמושגים של רוב ומיעוט, והכלל של ביטול ברוב אינו תקף.

מגמתי במאמר אינה להסביר את שיטת השו"ע, אלא להציג את שיטות האחרונים בסוגיה. בתוך דברי האחרונים הם מתמודדים גם עם דברי השו"ע בסעיפים השונים, ומיישבים אותם עם השיטה שהם נוקטים.

א. שיטת הרמ"א והש"ך

בסעיף י"א מעיר הרמ"א על השולחן ערוך את ההערה הבאה:
"ומכל מקום אין לטבול בו רק באשבורן (במקום שהמים מכונסים), דלא עדיף מנהרות שרבו הנוטפים על הזוחלין (מהרי"ק)."

כלומר, הרמ"א מעלה את הבעייתיות ביחס שבין סעיף ב' הדין בנהרות לבין סעיף י"א העוסק בחיבור של מעיין עם מים שאובים. לכאורה ישנו פער בין הסעיפים, שכן, בסעיף ב' היתה דרישה לרוב מים זוחלין, ואילו בסעיף י"א כותב השו"ע שמי המעיין המועטים מכשירים את המים השאובים המרובים. הרמ"א מתייחס לקושי זה ומסביר שיש לחלק בין שני סוגי תערובת. בהתערבות זוחלין ונוטפין, אכן יש לדון במושגי תערובות רגילים של ביטול ברוב. אך כאשר מדובר על מפגש שבין מי מעיין למים שאובים, יש בכוחם של מי המעיין להכשיר את המים השאובים לטבילה. מי המעיין לא הופכים את השאובים להיות כמוהם, על כן אין היתר לטבול במים אלו כאשר הם זוחלים, הם מכשירים את המים לטבילה באשבורן בלבד. לשם הבהרה: למי מקווה רגילים (נוטפין) אין את הכוח להכשיר מים שאובים, אלא אם הם מהווים מקווה כשר בפני עצמם.

בניגוד לדיון בהתערבות זוחלין עם הנוטפים שבה משתמשים בדיני ביטול, כאן משתמשים במערכת מסוג שונה. מערכת זו נראית כייחודית להלכות מקוואות, ויש לדון בה בתוך ההקשר המצומצם הזה.

מדוע, אם כן, יש למי המעיין את הכוח להכשיר את השאובים? נראה לי להסביר בשלב זה, שהמים עדיין מחוברים למעיין. המעיין מייצג את החיבור החזק ביותר למקור, ועל כן מרגע שהמים השאובים התחברו למקור - למעיין, הם הוכשרו לטבילה. בנוסף על כך, כפי שצינו לעיל, אין כמות מינימאלית למי מעיין על מנת שיוכשרו לטבילה, ועל כן המעיין מהווה תמיד מקווה כשר. מקווה כשר, בין בזוחלין ובין בנוטפין, מהווה יחידה שלמה וסגורה. יחידה זו לא ניתנת לפסילה, והיא יכולה להכשיר כל מים שנוגעים בה לתפקד כמי מקווה².

הרמ"א התייחס לפער שבין סעיפים ב' וי"א והסביר כי זה דין בדיני תערובות, וזה מסתמך על שאלת החיבור למקור. אך עדיין סעיף י' נותר קשה, שכן סעיף י' עוסק במפגש בין זוחלין לנוטפין, ולא מעלה את שאלת הרוב. בסעיף י' מדובר על מעיין שהמשיכו לבריכת מים (כשרים), במקרה זה, המים מקבלים דין זוחלים. מדוע הם הופכים לזוחלין? הרי הסברנו שבמפגש זוחלין ונוטפין, שאלת הרוב היא החשובה?
הש"ך עונה על שאלה זו:

"מ"מ כו' - בספר מע"מ (מעדני מלך) תמה דאמאי (מדוע) בסעיף י' בהומשך המעיין מטהר בזוחלין? ולי נראה דהתם מיירי (ששם מדובר) בשלא רבו הנוטפים וק"ל."

[ש"ך יורה דעה סימן ר"א ס"ק לב]

הש"ך אם כן, עונה על השאלה לאור העקרונות שהצבנו לעיל. גם בסעיף י', על אף שלא נכתב כך במפורש, מדובר שיש רוב זוחלין. שאם לא כן, אכן, אין כח בזוחלין, להפוך נוטפין

² הסבר נוסף שניתן להציע: מכיוון שהפסול של מים שאובים הוא מדרבנן, ולעומתו הפסול של מי גשמים זוחלים הוא מדאורייתא, על כן בדין הדאורייתא חמרנו להצריך רוב ולעומתו בדין הדרבנן אנו מקילים ופוסקים שקצת מי מעיין יכולים להכשיר מים שאובים.

לזוחלין. הש"ך מחזיק בעקרון של ביטול ברוב, במה שנוגע לנוטפין וזוחלין, והוא "מושך" את השולחן ערוך לתפיסה הזו על אף שלא נכתב כך במפורש.

ב. שיטת הט"ז

הט"ז מציב את שיטתו בצורה מסודרת בתחילת הסימן בסעיף קטן ג'. הט"ז מביא שאלה בשם תרומת הדשן, מדוע מים נוטפין יכולים לפסול זוחלין כאשר הם רבים עליהם, ולעומת זאת, כאשר יש מקווה שלם ונפלו לתוכו מים שאובים הוא נשאר מקווה כשר, על אף שירבו המים השאובים על הכשרים. הרי לכאורה המים הזוחלים הם גם כן מקווה כשר, ומדוע לא נאמר כמו במקווה שברגע שהוא כשר אינו יכול להיפסל?

התשובה שהט"ז מציע היא, שיש להבדיל בין שתי רמות: יש רמה של הדין כפי שהוא, ויש רמה של גזירות. הדין הוא שתמיד מים כשרים מכשירים את המים הפסולים, בין בנוטפים ובין בשאובים, בין אם הם רבים ובין אם הם במיעוט. אין להסתכל על תערובת מים במים בדיני תערובות רגילים כלל וכלל. הסיבה שבמקרים מסוימים המים המועטים לא מכשירים את המים המרובים, היא מטעמים שונים, אך מעיקר הדין הם תמיד מכשירים אותם לטבילה.

ברמה המעשית, גזרו חכמים לא לטבול במספר מקומות על אף שמעיקר הדין הם כשרים לטבילה. אין לטבול בנהר שרבו בו המים הנוטפין על הזוחלים. אנו גוזרים במקרה כזה, שמא יבואו לטבול בנהר שכל מקורו הוא מי גשמים והפשרת שלגים. נהר כזה בזמן שהוא זורם פסול לטבילה מדאורייתא, על כן גזרו גם בנהרות שיש בהם רוב נוטפין. אולם אם בנהר רוב המים זוחלים, הנהר כשר לטבילה.

דין נוסף שהט"ז צריך להוסיף, על מנת ששיטתו תהיה מבוססת, הוא חלוקה בין מעיין עומד למעיין משוך. מעיין עומד הוא מעיין שנביעתו אינה נמשכת אלא נשארת במקומה. מעיין משוך הוא מעיין שזרימתו נמשכת. הט"ז מחלק בדין בין שני סוגי המעיינות הללו, ומסתמך על המשנה הזו:

"מעין שהוא משוך כנדל ריבה עליו והמשיכו הרי הוא כמו שהיה, היה עומד וריבה עליו והמשיכו שוה למקוה לטהר באשבורן ולמעין להטביל בו כל שהוא"

(מקוואות ה', ג')

על פי משנה זו אומר הט"ז, שמעיין משוך נשאר לו כל הזמן דין מעיין, אפילו אם ריבה עליו מים נוטפין (או אפילו שאובים). לעומת זאת מעיין עומד שרבו עליו מי גשמים, מחוץ לנביעתו, חל עליו דין מקווה רגיל, ואינו יכול לטהר בזוחלין, אלא באשבורן.

לאחר שעמדנו על שיטת הט"ז, ניתן לראות כיצד הוא מעמיד את הסעיפים המוקשים שראינו לעיל. סעיף ב' עוסק בטבילה בנהרות. אמנם מעיקר הדין הנהרות כשרים לטבילה אף בזוחלין, אולם מטעם הגזירה אנו אוסרים לטבול בכל נהר שרבו בו מים נוטפים. בסעיף י', המים הזוחלים מכשירים את המים הנוטפים, משום שמדובר במעיין משוך. בסעיף י"א, כפי שכותב הרמ"א, המים אינם נטהרים לטהר בזוחלין אלא רק באשבורן. את סעיף זה מעמיד הט"ז במעיין עומד, שכפי שראינו, אין בו את הכח להפוך מים נוטפים או שאובים למים זוחלים, אלא רק להכשיר אותם לטבילה. כך מיישב הט"ז את דברי השו"ע והרמ"א, אולם יש לשים לב,

הט"ז הציב שיטה ולאחר מכן העמיד את כל הקודמים לו על פי שיטתו. לא נראה מפשט השו"ע שזו אכן שיטתו, שכן הוא לא מזכיר הבדל בין מעיין עומד למעיין משוך. הט"ז נוקט בשיטה הפוכה לחלוטין משיטת הש"ך. על פי הש"ך, בכל הקשור ליחס בין נוטפין לזוחלין, "הרוב קובע". המערכת ההלכתית שחלף על המצב הזה, היא מערכת של רוב. לעומתו הט"ז סובר בדיוק להיפך. גם בדין נוטפין וזוחלין, וגם ביחס בין מים כשרים לשאובים, אין שום מקום למערכת הרוב. תמיד המים הכשרים יכשירו את המים הפסולים, ללא כל קשר לכמויות. הט"ז יוצר מערכות אחרות בתוך דיני מעיין, מעיין עומד ומעיין משוך, ומוסיף רובד מדרבנן לדיני הכשרת המים (במי נהרות). כיצד יכול הט"ז להתעלם לחלוטין מדיני הרוב, הרי התורה אומרת "אחרי רבים להטות", ואנו מבינים שהכוונה היא, שבכל דיני התורה יש ללכת אחר הרוב. הט"ז מסביר, בעקבות תרומת הדשן, שיש להסתכל על התערבות מים במים, לא כעל תערובת שבה יש ללכת אחר הרוב, אלא כמצב של "זריעה". המים הפסולים נזרעים במים הכשרים, והופכים להיות חלק מהם. לא ניתן להסתכל על המים כתערובת, אלא כגוף שבתוכו נזרע גוף זר, והוא "מעכל" אותו והופך אותו לחלק ממנו.

ג. שיטת החתם סופר

החת"ס איננו פרשן צמוד לשו"ע, ולכן אין לו את הצורך להתמודד עם כל סעיף וסעיף. השאלה שאליה הוא נדרש כאן, היא בענין תערובת מחצה על מחצה. מה דין המים כאשר מחציתם נוטפים ומחציתם זוחלים, האם יש להם דין נוטפים או דין זוחלים. החתם סופר מאמץ את שתי המערכות שפגשנו לעיל: מערכת הזריעה, ומערכת הרוב.

"אך זריעה לא שייך אלא כשהזרע בא אל הקרקע שנזרע בו ולא הקרקע אל הזרע, וגם לא שייך זריעה כשהזרע מרובה מן הקרקע. על כן כשהנוטפים באים אל הזוחלים מטהרים בהשקה עד פלגא, אבל כשהנוטפים רבו אין דרך השקה בכך ומיפסלי בזחילה. וכשהזוחלים באים אל הנוטפים דהיינו רבי אלעזר בר צדוק, לא שייך כלל שיזרעו הנוטפים בזוחלים הבאים אליהם, ומיהו ברבייה מתכשרים מטעם ביטול ברוב"

[שו"ת חתם סופר חלק ב (יו"ד) סימן ריא]

החתם סופר מגדיר שכל התערבות של מים דינה כזריעה. אך לשיטתו, ישנם שני מרכיבים על מנת להיחשב כזריעה: א. הזרע צריך לבוא לאדמה ולא האדמה לזרע. ב. יש תמיד יותר אדמה מזרע ולא להיפך. בדומה לזריעה בקרקע, גם בזריעת מים במים על מנת להכשירם, צריכים למלא אחר שני תנאים. המים הפסולים צריכים לבוא לתוך המים הכשרים ולא להיפך, והמים הפסולים לא יכולים להיות הרוב. לכן בשאלה המתעוררת, כאשר יש בדיוק חצי נוטפים וחצי זוחלים, המרכיב המשמעותי היחיד שנותר לבדוק הוא אלו מים עומדים במקומם ואלו זורמים לתוכם. אם הנוטפים באו לתוך המים הזוחלים, הרי חלה פה זריעה והכל כשר על אף שיש מחצה על מחצה. אולם, אם הציור הוא הפוך והזוחלים זרמו לנוטפים, הם אינם מכשירים אותם במחצה על מחצה. אך החת"ס אינו עוזב את עיקרון הרוב. כל מה שנכתב עד כה הוא במקרה של מחצה על מחצה, אך מים יכולים להכשיר מים אחרים גם על ידי רוב, ואז אין נ"מ בשאלה מי בא למי, מכיוון שאין כאן הכשר על ידי זריעה אלא על ידי רוב.

סיכום

במאמר זה עסקתי בגישות השונות ביחס לשאלת התערבות מים בהלכות מקוואות. הצגתי מספר שיטות אחרונים בשאלה זו, ובחנתי מהי המערכת ההלכתית שבה הם משתמשים על מנת לדון בשאלה.

מבין האחרונים אותם הצגתי, עלו שלוש גישות שונות לשאלה. הגישה הראשונה, גישת הרמ"א והש"ך, דוגלת בשימוש בדיני הרוב בכל אופן, בכל הקשור להתערבות זוחלין ונוטפיין. הגישה השנייה, גישת הט"ז, מתייחסת לכל התערבות מים כזריעה המתירה את המים, בין אם המדובר בהתערבות זוחלין ונוטפיין, ובין אם המדובר בהתערבות כשרים בשאובים. הגישה השלישית היא גישת החתם סופר, המשלב בין שתי הגישות הקודמות, ומשתמש גם בעקרון הזריעה וגם בעקרון הרוב.

A black and white photograph of a stone archway leading into a dark tunnel. The arch is constructed from rough, irregular stones. The tunnel is dark and recedes into the distance. The overall scene is atmospheric and mysterious.

שער לאגדה

